

Zsidó–magyar, magyar–zsidó polgár. Akkulturáció mint polgárosodás

A zsidó polgárosodás témájáról Karády Viktorral folytatott valamikori vitám egyik sarkalatos pontja volt az ún. zsidó túliskolázás problémája.¹ Mint ismert, Karády számtalan tanulmányában igyekezett tézisért bizonyítani, miszerint egyes felekezeti csoportok, mindenekelőtt az izraeliták (és az evangélikusok) tagjai a többi felekezethez tartozóknál jobban szorgalmazták gyermekeik iskoláztatását, ráadásul az ő iskolai teljesítményük feltűnően jobb, mint a más felekezetűekhez tartozóké. Karády a jelenséget úgy értékeli, mint az asszimilációs norma túlteljesítését, és egyúttal a zsidók egyértelmű polgárosodási teljesítményeként könyveli el a számukra kedvező iskolai előmenetelt. Az utóbbit tekintve odáig merészkedik Karády, hogy kijelenti: a zsidókban ölt alakot a hamisítatlan modern magyar polgár. Mint írja: „a zsidóság a legtöbb szabad értelmiségi, magántisztviselői és gazdaságilag önálló tőkés csoportnak [...] általában legdinamikusabb, legmodernebb rétegeit alkotta, s így a polgári fejlődés majd minden területén [...] a modernizáció szellemiségét testesítette meg.”² Akkori ellenvetésem ezzel a sommásnak ható és mindenképpen alulinterpretált megállapítással szemben így szólt: „a »túliskolázás« valóban csak az asszimilációs norma túlteljesítéséből fakad, mint ahogy [...] Karády] vélelmezi vagy abból (is) ered, hogy a zsidóság az iskoláztatást előnyben részesítette a *mobilitás* másfajta eszközeivel és csatornáival szemben?”³ Egy további ellenvetésem pedig arra vonatkozott, ami jelen tanulmány közelebbi tárgyát képezi. „S vajon az iskolázási stratégiákat nem befolyásolja-e érdemben az, hogy a nyelvi-kulturális homogenizáció következtében az iskola jelentősége merőben más a zsidók, mint a keresztények között?”⁴ Hiszen, folytatódik tovább a gondolatmenet, a feltűnőnek gondolt zsidó iskoláztatás az elemi nyelvi-kulturális integráció előfeltétele, ami ahhoz kell, hogy az illetők megtanuljanak magyarul, mely képességgel a magyar etnikumú népesség eleve rendelkezik, és így nem az iskolától

¹ Gyáni 1997: 266–278; Újraközölve: Gyáni 2002: 146.

² Karády Viktor 1997: 82. A szerző további idevágó könyvei: Karády 1997; Karády: 2000.

³ Gyáni 2002: 146.

⁴ Gyáni 2002: 146–147.

várja annak elsajátítását. Olyan asszimilációs – akkulturációs – eseményről van tehát szó, amely nélkülözhetetlen a zsidó származású magyar állampolgárok teljes értékű befogadásához, hiánytalan társadalmi betagozódásához. Enélkül nemhogy polgárok nem lehettek, de a modern polgári társadalom integráns tagjaiként sem tekinthettek volna önmagukra.

A zsidó túliskolázás tézisével⁵ szemben akkor tett ellenérveim megerősítéseként teljes joggal hivatkozhatom a német *Bürgerium* fogalom azon értelmére, amely a professzionalizációval való szoros összefüggésben tárgyalja a kérdést. Jürgen Kocka mutatott rá arra, hogy német kontextusban feszültség és bizonyos fokú elkülönülés tapasztalható a *Bildungsbürgerium*ként számon tartott társadalmi kvalitás, valamint az értelmiségi csoportok tagjai, az egyes professziók képviselői között. Az általános műveltség birtokában lévő *Bildungsbürgerium* és a szakmai specializációnak megfelelő tudást birtokló professzionális értelmiség versenyben állt tehát egymással, és ez okból rivalizáló identitások jártak velük együtt. A professziók és a nekik megfelelő szaktudás szerepének az előtérbe kerülése egy idő után már megosztotta a 19. század első két harmadában még egységes benyomást keltő *Bildungsbürgerium*ot.⁶ Jürgen Kocka a közalkalmazotti-tisztviselői *Bildungsbürgerium* német vonatkozásban megfigyelhető kivételesen nagy súlyára is felhívja továbbá a figyelmet. Az ő jelenlétük döntő hatást gyakorolt a professzionalizáció egész folyamatára, amit a német történetész a bürokratikus professzionalizáció megnevezéssel illet.⁷ S bár Keller Márkus egyetlen értelmiségi hivatáscsoport, a középiskolai tanárok esetében bebizonyította, hogy Magyarországon nem a bürokratikus professzionalizáció porosz mintáját követve zajlottak az említett folyamatok,⁸ ennek ellenére tagadhatatlan, hogy a professzionalizáció hazai folyamatát is befolyásolta az, ami a bürokratikus szférában zajlott: normát és referenciát jelentett a szabad értelmiség feltörekvő tagjai számára.⁹

A kérdés szempontjából érdekes továbbá, hogy egyes professzionalizálódó értelmiségi hivatásokban kimagasló Magyarországon a zsidók, az izraelita felekezetűek számaránya. E tény külön megfontolást kíván az előző összefüggéssel való kapcsolatában. A magyarországi zsidók, a németországi zsidóktól eltérően a 19. század közepén, a század második felében még csupán úton voltak a többségi társadalomba való betagozódás felé. Ennek kapcsán a jogi emancipációra, a kulturális adaptációra, valamint a társadalmi integrációra kell utalni. Különös és kiemelt jelentőséggel bír ez alkalommal a kulturális adaptáció, az akkulturáció ügye, tekintve, hogy az egész kérdés az értelmiségi professziók szempontjából vetődik fel. Érdemes újabb pillantást vetni a német társadalomtörténetre, a róla folytatott történeti diskurzusra. Kocka kiemeli, hogy a *Bildungsbürgerium* nem rend, nem osztály, hanem olyan kulturális entitás, ahol a normák, a jelentések, az értékek és a mentalitás közössége jelenti a voltaképpeni kohéziós erőt. A német polgárságba a *Bildungsbürgerium* tagjaként betagozódó egyének és családok a német nyelv és egyáltalán: a tág értelemben vett kulturális érintkezési formák és identitáskonstrukciók elsajátítása és szüntelen gyakorlása révén

⁵ Vö. Karády 1997: 75–92.

⁶ A német *Bürgerium* mint társadalomtörténeti fogalom és csoport historikumához vö. Kocka 1993: 3–39.

⁷ Kocka 1990: 62–74, különösen 68–73. Ld. még: Blackburn 1991: 6–7.

⁸ Keller 2010: 143–263.

⁹ Mazsu 1997: 221–226.

bizonyítják odatartozásukat.¹⁰ A zsidókra nézve mindebből – Shulamit Volkov izraeli történész megállapítását idézve – egyenesen következik, hogy: „A polgárosodás [Verbürgerlichung] mindenekelőtt akkulturációs folyamat, a polgársághoz (Bürger-tum) való tartozást, a soraiba való végső belépést nem az önmagában vett gazdasági teljesítmény határozza meg, nem ez dönti el a kérdést.”¹¹ Ha kizárólag a gazdasági értelemben vett polgárosodás tényeit vennénk csupán figyelembe, ami a vállalkozó és a menedzseri pozíciók zsidók általi birtokbavételét illeti, akkor eltúloznánk a zsidóság polgárosodási sikereit: „a polgárosodás folyamatát illetően a zsidók számára döntő [...] a német nyelv elsajátítása, valamint gyermekeik világi oktatásának a biztosítása.”¹² Az akkortájt széles körben honos vélemény szerint egyedül a képzésen (Bildung) át vezet az út a német polgársághoz. Ez újólág azt bizonyítja, hogy a középpolgárság mint *Bildungsbürgertum* valójában nem más, mint egy specifikus kulturális létezési forma.

*

Mindez komolyan megszívlelendő tanulság a magyar társadalomtörténet-írás számára is, kivált, ha a zsidó polgárosodás problematikáját tesszük mérlegre. Elfogadható vajon az a merésznak ható feltételezés, mely szerint az éppen hogy magyarrá lett, az akkulturáció útján még csak a kezdő lépéseket megtévő zsidó értelmiség (és vállalkozó tőkés polgárság) teremtette meg és testesítette meg egymagában a modern polgárt a korabeli Magyarországon? A kérdésre adott igenlő felelet, amelyet gyakran hallunk történészeinktől, azt sugallja, hogy az asszimiláns zsidók megjelenése előtt nem létezett nálunk a szó szorosabb értelmében vett polgárság, amely, mint láttuk, legalább annyira kulturális konstrukció, mint amennyire foglalkozási vagy vagyoni-jövedelmi csoport. Ez azonban nonszensz, kár is vele hosszasan foglalkozni.

A modern polgári világ nemzeti képződmény is volt egyúttal, amely nemzeti társadalom alakjában valósult meg. Következésképpen a modern polgár kizárólag mint a nemzet kulturális, mondhatni értelem- és érzelemtársaságának a teljes értékű tagja vallhatta magáénak a polgár kitüntető címét. Ahogy Volkov találóan fogalmaz: a zsidók esetében (is) egyes-egyedül az akkulturáción keresztül vezetett út a német polgárság, a *Bürgertum* soraiba. Nem lenne értelme az akkulturáció kifejezésének, ha feltételeznénk, hogy azok teremtik meg az autentikus modern polgárt, akik még csak nem is rendelkeznek a polgári „osztály” egyik fő attribútumával, a nemzeti nyelv ismeretével, a nemzeti műveltség intellektuális eszköztárával. A feltörekvő és a középosztály sorait majdan gyarapító hazai zsidók is valójában egy már eleve adothoz és általuk is tovább formálthoz való alkalmazkodásuk révén váltak képessé arra, hogy a modern nemzeti társadalom részeként teljesítsék be végül sorsukat. Ez azt követelte tőlük, hogy hagyják maguk mögött a zsidó hagyományok és a zsidó alávetettség világát azért, hogy megfelelően bekapcsolódhassanak a nemzeti keretekben szerveződő modern polgári értelmiség életvilágába. S miért a tudással szorosan összefüggő

¹⁰ Kocka 1993: 4–5. A modern európai középosztály általános osztályozási kritériumának számít ma a történeti irodalomban az értékek, az életforma és a mentalitás szerinti „csoportidentitás” tételezése. Gay 2002: 3–33.

¹¹ Volkov 1993: 370.

¹² Volkov 1993: 373.

megélhetési tevékenységek kaptak kiemelt szerepet a zsidó származású mobil elemek társadalmi érvényesülésében (az üzleti pályák mellett, de inkább azok mögött)? Erre a kérdésre Ernst Gombrichnak, a gazdag bécsi zsidó felsőközéposztályból származó művészettörténésznek a megállapítását idézhetem válasz gyanánt. „Hadd ismételjem meg: a társadalom megállapodott [beérkezett – established] tagjainak, lett légyenek ők arisztokraták, vagy polgárok, biztosított volt a társadalmi státusa. Az újonnan jötteknek így nem akadt más választása, mint hogy harcoljanak az utódaik számára az egyes professziókban biztosítandó jobb jövőért. Ez mindenekelőtt azt kívánta tőlük, hogy valamilyen hasznos tudásra [szakmai műveltségre] tegyenek szert az orvoslásban vagy a jogban, mert bár az ún. professziók nem mindig képesítettek magas állásra a társadalmi hierarchiában, de ahogy a középkori állami tisztségviselők esetében is történt, mégiscsak igényt támaszthattak valamilyen kedvezőbb pozícióra a politikai és a társadalmi életben. [...] Ezért erősen hiszem, hogy a társadalmi dinamika és nem a faj vagy a genetika felelt azért, hogy ezekben a valamikori konzervatív társadalmakban a zsidók oly nagy számban képviseltették magukat az értelmiségiek között.”¹³

Kivált a professzionális értelmiségivé válás folyamatában volt (lehetett) kivételesen nagy jelentősége a magyar nyelvvel, a magyar nyelvű kultúrával való találkozásnak, a benne való elmélyülésnek a zsidó származású, egyszersmind törekvő egyének számára. Nézzünk meg néhány beszédes esetet az érintettek önvallomásaihoz fordulva! Az 1856-ban rabbi családba született későbbi neves történész, Marczali Henrik, akinek az apja „egyike volt az első zsidó papoknak, kik magyar nyelven prédikáltak”,¹⁴ már négyévesen megtanult írni és olvasni, sőt még ő taníttatta betűvetésre a két évvel idősebb nővérét is.¹⁵ Megjegyzem: más források tanúsága szerint sem volt ritka ez időben, hogy a szülők már iskoláskoruk előtt megtanították gyermekeiket írni-olvasni. E tényre utal az 1874-ben egy táblabíró fiaként Budapesten született Farkas Geiza esete is, aki felnőttként a Huszadik Század köréhez tartozott, és mint közgazdász és szociológus fejtett ki később számottevő tudományos munkásságot. „Első oktatásomat 4 éves koromban kaptam a mamától, megtanulván magyarul és németül írni és olvasni, mindkét nyelven 100-ig számolni, az öt földrész neveit és lakásomat.”¹⁶ Az idézet arra is ékes példa, hogy a többnyelvűség (legalábbis amit a statisztikák így rögzítettek) nem feltétlenül jelentette, hogy az illető úgymond asszimiláns „allogén” személy, ahogy Karády feltételezi.¹⁷ Farkas Geiza ugyanis nem volt „asszimiláns allogén”, jöllehet már a gyerekkorától kétnyelvűnek számított. De térjünk vissza Marczalihoz!

A családi tanács úgy döntött, hogy a győri bencés gimnáziumba íratják be Marczali Henriket, aki azonban a következő tanévtől nyomban átiratkozott a pápai kollégiumba. Itteni szellemi életéről szól visszaemlékezésének alábbi részlete. „Az iskolába járás és a tanulás mellett maradt időm az olvasásra is. Az önképzőkörnek, mely büszkén számította tagjai közé Petőfit és Jókait, gazdag könyvtára rendelkezésünkre állott. Főképpen szépirodalmat olvastam. Jókai volt akkor a kollégium bálványa, nem csoda, ha műveit a legrégebbieken kezdve végigolvastam, és nem tudtam betelni velük.

¹³ Gombrich 1996: 37.

¹⁴ Marczali 2000: 5.

¹⁵ Marczali 2000: 6.

¹⁶ „Ez idő volt életemben a legboldogabb”. Farkas 2000: 57.

¹⁷ Karády 2001: 129–144. Karády megállapításának alapos és megsemmisítő bírálatával szolgál: Kovács 2011: 251–319.

Akkor a *Köszívű ember fiait* vártuk, és amikor megjelent, minden lehetőt megtettem, hogy hozzáférjek, de sorshúzás volt, és hetekig tartott míg kezemhez jutott. El is olvastam úgyszólván egyfolytában, és ez volt annak a forradalomnak, amelyről eddig is annyit beszéltünk, első képe, mely talán eszményítve, de mégis életet mutatott, és nem szavakat és formulát.”¹⁸ Tudni kell, hogy Marczali korábban is szerzett már némi jártasságot a nemzeti irodalmi közkultúrában, amellet, hogy például Shakespeare-t olvasott (német fordításban): „Körülbelül könyv nélkül tudtam az egész *Nemzeti Dal-könyvecskét*. Talán legjobban az *Obsitos* tetszett nekem.”¹⁹

Hasonlóképpen vall minderről a falusi zsidó családba született Fenyő Miksa is, a *Nyugat* folyóirat egyik alapítója, aki esszéíróként, politikusként és a GYOSZ igazgatójaként vált magyar értelmiségivé és polgárrá. „Olvasni korán tanultam meg, tán még [...] ötéves koromban, amikor nagyanyám Petőfi összes verseivel ajándékozott meg, hogy ha majd olvasni tudok, akkor fölolvassak neki. János vitézt olvastam föl, és ő figyelemmel hallgatott.”²⁰ Természetesen zsidó vallási hatások is érték Fenyőt, ámbar a szülei (pontosabban a nagyanyja) katolikus elemi iskolába írtatták. Mint írja: egy Lichstentein nevű kántor „volt, aki megtanított az imákra, miket tizenharmadik évem fordulóján kellett elmondanom, mert ez a kor volt a zsidóknál a beértség ideje, ekkor vált a gyermek felelős ifjúvá.”²¹ Ennél jóval fontosabb volt azonban számára a magyar irodalommal való megismerkedése. Fontosnak tartotta megjegyezni visszaemlékezései sorában, hogy a tanítónője, „az aranyos Grünbaum Rózsa kisasszony, aki megajándékozott egy Berzsenyi kötettel, bele is írta »kedves tanítványomnak«”, együtt olvasta diákjával a János vitézt.²² Majd így folytatók a beszámoló: „Nyolcéves lehettem, mikor egyik nagybátyám, Manó bácsi, a család gazdag tagja, megajándékozott báró Eötvös József összes verseivel.”²³ És emellett – a következő évekből – a magyar szépirodalmat reprezentáló további könyvajándékról is szól az emlékező.

A zsidó értelmiségi identitáskonstrukciókat egymást követő nemzedékek során át vizsgáló Fenyves Katalin a 19. század első felében született asszimiláns zsidók kapcsán megjegyzi: semmiképp sem igazolható ez esetben Karády Viktor vesszőparipája, az „asszimilációs társadalmi szerződés” tézisének az érvényessége.²⁴ A tézis sugalmazása szerint munkamegosztás alakult volna ki a feltörekvő zsidóság és a befogadó magyar társadalom mérvadó társadalmi csoportjai között; az előzőek úgymond megelégedtek a nekik átengedett gazdasági (vállalkozói, menedzseri) pozíciókkal, a hatalom viszont a keresztény közép- és felsőosztályok kezében maradt. A Fenyves által közelről szemlélte zsidó értelmiségiek önvallomásai ugyanakkor arról a korabeli zsidó meggyőződésről árulkodnak, miszerint „nem azért kell magyarosodni, hogy jogegyenlőséget kapjon a zsidó, hanem azért, mert ez az az ország, amely megérdemli a haza nevet, s az ország nyelvének megtanulása révén lehet közelebb jutni a lelkéhez, a nemzethez. A magyar nyelv és műveltség elsajátítása itt az érzelmi-politikai választást – és [...]

¹⁸ Marczali 2000: 43.

¹⁹ Marczali: 16.

²⁰ Fenyő 1994: 36. Fenyő Miksa szellemi arculatához és értelmiségi habitusához vö. Gyáni 2014: 1258–1263.

²¹ Uo. 38.

²² Uo.

²³ Uo. 39.

²⁴ Karády felfogásához ld. Karády 2000: 19.

belső azonosulást – kifejező öncél, [...] amely önmagában hordja jutalmát, így azért is megvigasztal, hogy a haza (még?) mostoha gyermekeinek tekinti a zsidókat, azaz nem biztosít számukra egyenlő jogokat.”²⁵

Egy bő emberöltővel később, a magyar nemzetállamiság, az alkotmányos államélet és a zsidó egyenjogúság korában, egyszóval a 19. század végén ez így már szinte általános életérzés volt a felfelé törekvő zsidó származásúak körében. Őszinte lelkesedéssel képviselik a nyelvi magyarosodás ügyét, „és lenézik a többi nemzetiséget, illetve azok magyarul nem eléggé jól tudó tagjait”.²⁶ A szóban forgó családok iskolázási stratégiája is ennek az identitáskonstrukciónak felelt meg, amely minimum gimnáziumi, gyakorta egyetemi képzést irányzott elő a fiúk számára. Ráadásul a felekezeti, természetesen a keresztény felekezetek által fenntartott gimnáziumokat részesítették előnyben ennek során. Jól mutatja ezt Fenyő Miksa iskolai életútja is, akit előbb ugyan zsidó elemi iskolába járatnak, ahonnan azonban elkíváncozott, és így végül katolikus elemibe került, ahol apák tanították. Később Budapesten, az akkor még a Sütő utcában lévő református gimnáziumban folytatta tanulmányait, mely iskola később a Fásorra költözött. Jellemző képet mutatott az iskola – emlékezőnk által megrajzolt – társadalmi profilja. „Az osztály közel fele zsidó gyerek volt, jómódú szülők gyermekei [...]. Protestáns osztálytársaim valamivel közelebb álltak az én iskolai társadalmi helyzetemhez, kivéve azokat, akiknek helyzetét kivételessé tette, hogy apjuk, vagy más közeli rokonuk presbiter volt vagy más rangos tisztviselője az egyháznak.”²⁷ Fenyő meghatározó gimnáziumi élményének irodalomtanára számított, és emellett persze az irodalmi stúdiumok is elemi erővel hatottak rá. Lehr Albert tanította itt az irodalmat. „Neki köszönhettem Petőfit és Aranyt – mindkettő ma is úgy él bennem, ahogy tőle tanultam. És a mindenfajta apróbb megaláztatások mellett [...], amit egy szegény gyereknek, s még hozzá zsidónak és közepes tanulónak, átélnie kellett, milyen fölegyenésíthető (sic!) elégtétel volt számomra – s ezt Lehr Albertnek köszönhetem –, hogy fölismerte lényegemet: magyarságomat, s nekem ítélte a Döbrentei-díjat, mely annak a diáknak dukált, ki az iskolában legjobban beszélt és írt magyarul.”²⁸ Így válhatott a 19. század végén az ekként szocializálódó (akkulturálódó) Fenyőből hamisítatlan modern nagyvárosi polgár a 20. század elején, aki a kreatív művészetek (a szépirodalom) és az üzleti élet körén belül egyaránt otthonosan mozogva teljesítette be a professzionális értelmiségi életútját.

A századforduló időszakában ebbe a társadalmi rétegbe utat kereső, többnyire vidéki eredetű zsidó kispolgárság körében módfelett gyakori volt az előbbihez fogható iskolázási stratégia. A pszichológus Székács-Schönberger István előadja memoárjában, hogy nemegyszer még a lányok beiskolázását is ez a törekvés szabta meg. Anyja tágabb családjáról szólva megjegyzi: a testvérként és unokatestvérként együtt élő hat lány mind ugyanabba a leány-középiskolába járt. „Egyébként ebbe az iskolába, az Andrássy úti felsőbb leányiskolába, majd Mária Terézia Gimnáziumba [...] jártak a budapesti polgárság lányai. A réteg feltörőben volt, művelődött, és már a 19. század

²⁵ Fenyves 2010: 100.

²⁶ Fenyves 2010: 184.

²⁷ Fenyő 1994: 51–52.

²⁸ Fenyő 1994: 52.

végén a lányait is iskolába járatta.”²⁹ Holott a lányokból rendszerint nem lett profesz-zionális értelmiségi, sőt még kereső tevékenységet sem vállaltak felnőtt korukban.

Ennél is tanulságosabb azonban, amit Székács-Schönberger az apai felmenőiről előad. A 19. század második felében a vidéki kispolgár zsidók mind sűrűbben ambicionálják, hogy utódjaik révén előlépijenek értelmiségivé. Ez alkalommal is ez történt. „Nagyszüleim nemzedéke [...] a magyar zsidóság polgárosodása útjára lépett, ez volt az első magyar zsidó generáció, amely tömegesen alkalmazkodott és magáévá tudott tenni európai normákat.”³⁰ Így eshetett meg, hogy emlékezőnk apja – szinte egyedülként a szűkebben vett családból – tovább tanult, és végül orvos lett belőle. „A múlt [a 19.] század utolsó negyedében Újvidéken a zsidók gyermekeit már magyar állami, illetve községi iskolába járaták.”³¹ Bár a család szegény sorsú volt, a szülők mégis tovább kívánták taníttatni Székács-Schönberger István apját: „az újvidéki katolikus gimnáziumba írátták, állami gimnázium akkor még nem volt ott. [...] Tekintettel arra, hogy apám a gimnáziumi tanulmányai során is beváltotta a beléje vetett bizalmat, anyja arra bátorította, hogy utazzon fel Budapestre, és iratkozzon be az egyetem orvosi fakultására. Ebben a választásban szerepelhetett [sic!] a bécsi orvos rokon is.”³² A memoár sugalmazása szerint az apa, aki, miután az egyetemet elvégezte, Budapestre ragadt mint kórházi orvos, „nagy szakmai tudással és általános műveltséggel [rendelkezett], de úgy, hogy a tudás és műveltség soha nem tűnt hivalkodónak”.³³

Ezzel több generációra előre eldőlt ebben a családban (is), hogy ki hová és hogyan tagozódik be a társadalomba. Az értelmiségi és középosztályi életforma arra predesztinálta az utódokat, hogy lehetőleg reprodukálják szüleik (az apjuk által fémjelzett) társadalmi státusát. A pszichológusként idővel komoly tudósi életpályát befutó Székács-Schönberger kezdetben a zene iránti fogékonyságával tűnt ki, ami a véletlennek is volt köszönhető. „Anyám gyerekkorában, ahogy egy rendes polgári családhoz illett, zongorázni tanult egy ideig, tehát lakásunk berendezéséhez egy zongora is tartozott, amit azonban soha senki sem használt. Azt hiszem, a Monarchiában a polgárság státusszimbólumai között szerepelt a lakásban található zongora – sok orvosi lakást láttam, mindenütt állt a szalonban zongora, és nem tudtam soha arról, hogy valaki rendszeresen használta volna ezt a hangszert, azonkívül, hogy valamelyik gyerek egy ideig zongoraleckéket vett rajta. Valószínűleg a szalonunkban álló zongora döntötte el, hogy zongorázni tanulok.”³⁴ Később mégis úgy határozott, hogy orvos lesz, és ezzel követi apját a professzióban.

Az obligát polgári státuskellékként kéznél lévő zongora könnyen más irányban is elindíthatta volna Székács-Schönbergert, aki azonban az orvosi élethivatás mellett döntött, és ez volt az, ami megszabta további iskoláztatását. „Természetesen apám jó színvonalú gimnáziumba akart beadni, a legjobbaknak a felekezeti gimnáziumok számítottak.”³⁵ Mégsem ide került, mert a tízes években megélénkülő antiszemitiz-

²⁹ Székács-Schönberger 1997: 29.

³⁰ Székács-Schönberger 1997: 18.

³¹ Székács-Schönberger 1997: 18.

³² Székács-Schönberger 1997: 18.

³³ Székács-Schönberger 1997: 19.

³⁴ Székács-Schönberger 1997: 60–61.

³⁵ Székács-Schönberger 1997: 66.

mus már ezeknek az iskoláknak a tantermeibe is beszüremkedett ez időben, ami visszatartotta tőlük a Székács családot. Holott, jegyzi meg emlékezőnk, „a jómódú zsidók [...] ezt a diszkriminációt nyugodtan elfogadták – abban a meggyőződésben, hogy ezzel helyet foglalhatnak a magyar társadalomban”.³⁶ Így végül abban az állami gimnáziumban tanult tovább Székács-Schönberger, amelyik a kerületükben székelt, és ott pedig az a tanár tette rá a legnagyobb hatást, aki később az apósa is lett. Az alsóbb társadalmi állású vidéki zsidó családból származó Dénes Lajos tanította Székács-Schönbergernek a magyar irodalmat és a német nyelvet. Az esztétikai tudományos dolgozatokat is jegyző gimnáziumi tanár a haladó gondolkodók és pedagógusok közé tartozott, annak az új radikális-liberális humán értelmiségnek volt egyik képviselője, amely a 20. század első két évtizedében lépett színre hazánkban.

A gimnáziumnak a személyiség formálásában játszott kivételesen nagy szerepét értékelve Székács-Schönberger kiemeli, hogy milyen elidegenítően hatott rá és társaira a zsidó hittanóra, amely, mint írja, a többi tantárgyhoz képest értelmetlen, maradi, „nevetséges keverék” volt. „Ilyen körülmények között – vonja meg a mérleget – az én generációmban a zsidó identitás tudata egyszerűen nem alakulhatott ki [...]. Ez teszi érthetővé, hogy igen sokan közölünk utálattal fordultak el a zsidóságtól, és igen kis előnyök kedvéért készek voltak a zsidóságukat, mely tulajdonképpen semmit sem jelentett, csak társadalmi hátrányt, feladni.”³⁷

*

Az akkulturáció folyamata hiánytalanul egybeforrt tehát ez időben a modern polgári és értelmiségi szerepfelfogással, az annak megfelelő sajátos öntudattal. Ha tisztán csak zsidó teljesítményként fogjuk fel a polgárosodás társadalmi fejleményét, mint ahogy számosan teszik napjaink társadalomtörténeti diskurzusában, ugyancsak elvétjük a lépést. Valójában egy olyan korabeli törekvés eredménye volt a professzionalizáció eredményeként beérő hazai polgárosodás, melynek az eredeti, a specifikusan zsidó identitás tudatos, erőnek erejével keresztülvitt megtagadása és elnyomása volt az egyik legfőbb előfeltétele. Magyar viszonylatban is érvényesnek fogadjuk el az akkulturáció annyi mint polgárosodás képletét. Ebből adódóan a zsidók ún. túliskolázása a vázolt szocializációs mechanizmusok révén előmozdított társadalmi érvényesüléshez megkívánt „hivatalos útnak” felelt meg; ez nemcsak valamilyen szakmai képzettség megszerzését, de egyszersmind a nemzeti kultúra és műveltség birtokba vételét is megkövetelte az érintettektől. Azt tehát, ami – a zsidó származásúaknál – pluszként akkulturációt is feltételezett, ennek pedig kizárólag csak iskolázással lehetett megfelelni. Az asszimilálódó zsidók számára ez tette egyúttal lehetővé a komolyan számba vehető társadalmi mobilitást is.

³⁶ Székács-Schönberger 1997: 66. Megjegyzem: az evangélikus gimnáziumok a 19. század első felében is már nagy számban vonzották magukhoz a tanulni vágyó (még emancipálatlan) zsidók gyerekeit. Keszei 2006: 566. A későbbi időszakokra nézve különösen informatív: Hunfalussy 1995: 104.

³⁷ Székács-Schönberger 1997: 78.

Hivatkozott irodalom

- Blackbourn, David 1991: The German Bourgeoisie: An Introduction. In: David Blackbourn – Richard J. Evans, eds.: *The German Bourgeoisie. Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*. Routledge, London, 1–45.
- Farkas Geiza ismeretlen gimnazista önéletrajza 1888-ból. Közzéteszi: Németh Ferenc 2000: Híd, január–február, 57–60.
- Fenyő Miksa 1994: *Önéletrajzom*. Argumentum, Budapest.
- Fenyves Katalin 2010: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Corvina, Budapest.
- Gay, Peter 2002: *Schnitzler's Century. The Making of Middle-Class Culture 1815–1914*. W.W. Norton & Company, New York.
- Gombrich, Ernst 1996: *The Visual Art in Vienna circa 1900. Reflections on the Jewish Catastrophe*. The Austrian Cultural Institute, London.
- Gyáni Gábor 2014: A napló mint kordokumentum. *Holmi*. 2014. október, 1258–1263.
- Gyáni Gábor 1997: A polgárosodás mint zsidó identitás. *BUKSZ, Ősz*, 266–278.
- Gyáni Gábor 2002: *Történelemszinkurzusok*. L'Harmattan, Budapest.
- Hunfalussy Szabolcs 1995: A Budapesti Evangélikus Gimnázium 1873 és 1944 között érettségizett diákjainak egyes szociológiai jellemzői, különös tekintettel a valósi hovatartozás szerepére. *Sic Itur Ad Astra*, 1–2. 93–129.
- Karády Viktor 1997: A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben. In: Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Cserépfalvi, Budapest, 78–113.
- Karády Viktor 1997: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Budapest.
- Karády Viktor 2001: Magyar kultúrfölény vagy iskoláztatási deficit? Újabb adatok a honi középiskolások dualizmuskori nemzetiségi összetételéről (1882–1915). *Korall*, Tavasz–Nyár, 129–144.
- Karády Viktor 2000: Zsidó identitás és asszimiláció Magyarországon. Marjanucz László interjúja. In: Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Cserépfalvi, Budapest, Budapest, 11–77.
- Karády Viktor 2000: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Budapest.
- Keller Márkus 2010: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*. L'Harmattan – 1956-os Intézet, Budapest.

- Keszei András 2006: A közép fokú oktatás felekezeti változatai a 19. század első felében. In: Kövér György, szerk.: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest, 541–574.
- Kocka, Jürgen 1990: 'Bürgertum' and Professions in the Nineteenth Century: Two Alternative Approaches. In: Michael Burrage – Rolf Torstendahl, eds.: *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. Sage Publications, London, 62–74.
- Kocka, Jürgen 1993: The European Pattern and the German Case. In: Jürgen Kocka – Allan Mitchell, eds.: *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*. Berg, Oxford, 3–39.
- Kovács I. Gábor 2011: „Törzsökös” és „asszimilált magyarok”, „keresztény allogének” és „zsidók” a dualizmus kori Magyarország középiskolaiban. Forráskritikai észrevételek Karády Viktor cikkéhez és a középiskolai nyelvstatisztikához. In: Kovács I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 251–319.
- Marczali Henrik 2000.: *Emlékeim*. Múlt és Jövő, Budapest.
- Mazsu, János 1997: *The Social History of the Hungarian Intelligentsia, 1825–1914*. Columbia University Press Boulder, and New York.
- Székács-Schönberger István (1907–1999) é. n. [1997]: *Egy zsidó polgár gyermekkora. Analitikus háttérrel*. Múlt és Jövő, Budapest.
- Volkov, Shulamit 1993: The 'Verbürgerlichung' of the Jews as a Paradigm. In: Jürgen Kocka – Allan Mitchell, eds.: *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*. Berg, Oxford, 367–391.